

TÜRÜK

Uluslararası Dil, Edebiyat
ve Halkbilimi Araştırmaları Dergisi

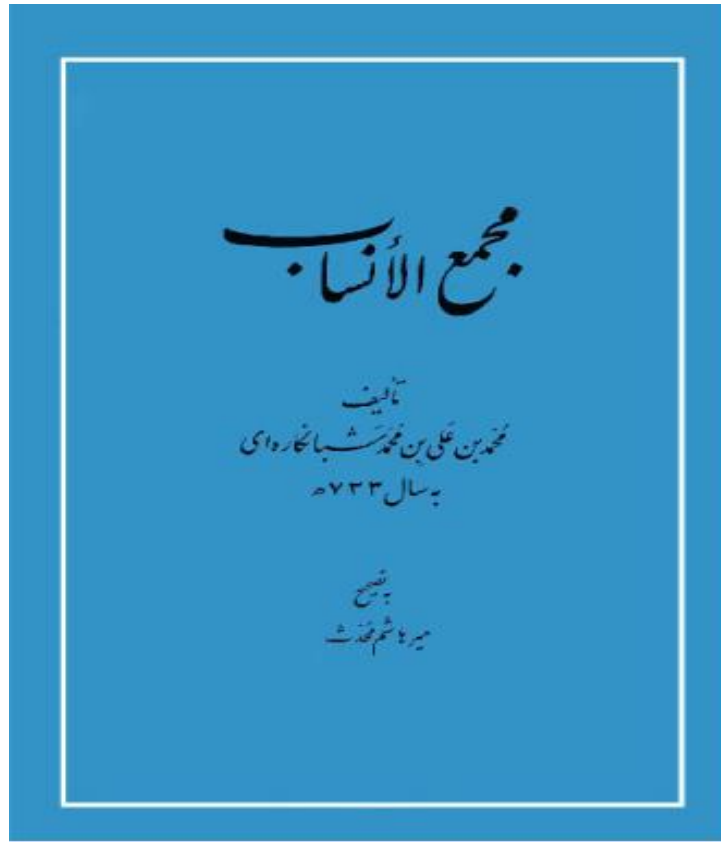
2018, Yıl:6, Sayı:13

Geliş Tarihi: 20.05.2018

Kabul Tarihi:11.06.2018

Sayfa:496-501

ISSN: 2147-8872

**MUHAMMED B. ALİ. B. MUHAMMED ŞEBÂNKÂREÎ'NİN "MECMAU'L-
ENSÂB Fİ'T-TEVÂRİH" ADLI ESERİ***

Nurullah Soylar**

1. Giriş

1.1. Eser ve Müellifi Hakkında Bilgi

Muhammed b. Ali b. Muhammed Şebânkâreî tahminen 697 (1298) yılında Fars bölgesinin Şebânkâre şehrinde doğdu. Şairliğinin yanı sıra Farsça *Mecmau'l-Ensâb fi't-*

* Çalışma "Şebânkâreî'nin Mecmau'l-Ensâb Fî't Tevârih Adlı Eserinin Saffâriiler, Sâmaniler, Gazneliler, Deylemliiler, Selçuklular, Gurlular, Bâtıniler, Hârizmşahlar İle İlgili Bölümlerin Çeviri ve Değerlendirmesi" adlı hazırlanmakta olan Yüksek Lisans Tezinden üretilerek oluşturulmuştur.

** Yüksek Lisans Öğrencisi, Erciyes Üniversitesi, Tarih Ana Bilim Dalı, Ortaçağ Bilim Dalı, [orcid.org/0000-0002-5562-8490](mailto:nurullahsoylar@gmail.com), nurullahsoylar@gmail.com

Tevârîh adlı eseriyle tanınmaktadır. Son İlhanlı hükümdarı Ebu Said'in sarayındaki şairlerdendi. Şiirlerinde övdüğü İlhanlı Hükümdar Ebû Said Bahadır Han'ın veziri Gıyâseddin Muhammed b. Reşîdüddin Fazlullah'a ithaf ettiği eserini 733 (1332-33) yılında yazdı. 736 (1335/36) yılında da bitirerek sultana sunması için Hoca Gıyaseddin'e vermiştir ancak Ebu Said bu eseri göremeden vefat etmiş vezirin evinin aynı yıl yıkılması ya da yağmalanması yüzünden eser kaybolmuştur. Bunun üzerine müellif birkaç yıl sonra 743 (1342/43) senesinde ikinci kez olarak kitabı yazmaya başlamış ve eserini Cemaziyelevvel 738'de (Aralık 1337) tamamlamıştır. Bu sefer son İlhanlı hükümdarı Ebu Said'in dönemindeki hadiseleri de kitabına eklemiştir. Bu nüsha Moğollara mensup Çobanlar (Süldüzler) ailesinden Pir Hüseyin'e sunduğu 743 (1343) tarihli versiyonun nüshaları günümüze ulaşmıştır. Şebânkâreî'nin ölüm tarihine dair bilgi yoksa da Bosworth 759 (1358) yılı dolaylarında vefat ettiğini kaydetmektedir.

Bazı kaynaklarda *Camiu'l-Ensâb* ve *Bahrü'l-Ensâb* adıyla da anılan *Mecmau'l-Ensâb fi't- Tevârîh* bir genel tarih olup insanlığın, yıldızların ve tabiatın yaratılış hikâyeleriyle başlar. Eserde İslam öncesi İran hükümdarları tarihi anlatıldıktan sonra İskender ile eski Yemen ve Irak krallarının ardından İslami dönemde özellikle müellifin memleketi Kirman, Hürmüz ve Yezd bölgelerinin yöneticileriyle ilgili önemli bilgiler verilir. *Mecmau'l-Ensâb*, Alp Tegin ile başlayan ve Hüsrev Şah'ın Alâeddin Guri tarafından ortadan kaldırılmasına kadar (963 – 1186) gelen Gazneliler tarihi hakkında ayrıntılı ve orijinal bilgiler içermesi, Gazneliler'in kurucusu Sebük Tegin'in (977-997) kendi hayatının ilk dönemlerini anlattığı ve oğlu Mahmud'a öğütler verdiği *Pendname*'nin metnini ihtiva eden tek eser olması bakımından büyük önem taşır. Şebânkâreî, Sebük Tegin'in Zabülistan'da Türkler arasındaki ikta sisteminin düzenlenmesini anlattığı bölümde özgün açıklamalara yer verir. Eser, aynı zamanda güney Fars bölgesindeki (Şebânkâre) mahallî hanedanlar hakkında bilgi içeren ilk tarih kitabıdır.

Şebânkâreî'nin ölümünden sonra Gıyâseddin b. Ali Feryûmedî, esere Horasan bölgesinin VII. (XIV.) yüzyıldaki mahalli hanedanları hakkında bir zeyil eklemiştir. *Mecmau'l-Ensâb*, Feryûmedî'nin zeyliyle birlikte Aga Mir Haşim-i Muhaddis tarafından neşredilmiştir (Tahran 1363 hş. / 1984). Eserde yer alan *Pendname* önce M. Nazım tarafından Paris nüshası (Bibliothèque Nationale, Suppl. Persan. nr. 1278) esas alınarak İngilizce tercümesiyle birlikte yayımlanmış, daha sonra Erdoğan Merçil, Süleymaniye Kütüphanesi nüshasına (Yenicami, nr. 909) dayanarak eseri Türkçe tercümesiyle beraber neşretmiştir.

1.2. Çeviri ve Değerlendirme

Mâverâünnehr ve Horasan coğrafyasında tarihi süreç içerisinde kurulan devletler çeşitli eserlerde anlatılmıştır. Şebânkâreî tarafından yazılmış olan *Mecmau'l-Ensâb fi't-Tevârîh* adlı eserinde de bu bölge, bölgede kurulan devletlerden bahsedilmiştir. Bölgede meydana gelen siyasi ve sosyal olaylar çeşitli yönleriyle ele alınmıştır. Eserin bizim tercümesini yaptığımız kısmında yer alan devletlerle ilgili konular ayrıntılı olarak ele alınmıştır. Ele aldığımız bu çalışmanın, Ortaçağ sahasında çalışma yapan araştırmacılara başvuru mahiyetinde bir kaynak niteliği taşıyacağı ve o dönemle ilgili Türk tarihi çalışmalarına naçizane bir fayda sağlayacağı

kanaatindeyiz. Şüphesiz bu alanda yapılan her çalışma Ortaçağ tarihinin aydınlatılması hususunda önemli faydalar sağlayacaktır. Bilindiği üzere Ortaçağ tarihi alanında çalışma yapmak zordur. Çünkü mevcut kaynaklar hem az hem de farklı dillerde yazılmıştır. Yazılmış eserlerin çoğu Arapça veya Farsça olup bu dillerden çeşitli batı dillerine tercüme yapılmıştır. Bu eserlerden bir kısmı araştırmacılar tarafından Türkçeye çevrilmiş olsa dahi önemli bir kısmı hâlen yabancı dillerdedir.

Tercümesini yaptığımız, Şebânkâreî tarafından yazılmış olan Mecmau'l-Ensâb fi't-Tevârîh adlı eserin tercümemizi teşkil eden bölümlerinin verdiği bilgilerin doğruluğunu teyit etmek ve daha iyi anlaşılabilmesini sağlamak için, yerli ve yabancı eserlerle karşılaştırma yaparak, mukayeseli bir bakış açısı sergilemeye çalıştık. Bu alanda yazılmış çeşitli kaynak eserlerin bir kısmından çalışma konumuza esas olan eseri tercüme ederken faydalandık. Ortaçağ tarihi alanına kaynak teşkil eden ve bizim de tercümemiz esnasında çok sayıda eserden yararlandık.

Muhammed b. Ali b. Muhammed Şebânkâreî tarafından yazılan Mecmau'l-Ensâb fi't-Tevârîh adlı eser Ağa Mir Haşim-i Muhaddis tarafından neşredilmiştir. Şimdiye kadar tam olarak çevirisi yapılmamış olan eser Farsça olarak kaleme alınmıştır. Müellifin hayatı hakkında bilgiler kısıtlıdır ve başka bir eseri olup olmadığı hakkında kesin bir bilgi yoktur. Eserin günümüzde, müellif tarafından yazılmış olan nüshası Leningrad Asiatic Mus. (Ld. 566)'da, Paris nüshası (Bibliothèque Nationale, Suppl. Persan. nr. 1278)'da ve Süleymaniye Kütüphanesi nüshası (Yenicami, nr. 909)'da bulunmaktadır. Storey'in kaydettiği ve dünyanın muhtelif kitaplıklarında bulunan diğer yazma Mecmau'l-Ensâb fi't-Tevârîh'in nüshalarının daha sonraki tarihlerde istinsah olundukları ve birçoğunun da tam olmadığı, özellikle Gazneliler tarihine dair kısımlarının eksik bulunduğu anlaşılmaktadır.

Eserimizin tercümesi Saffârîler, Sâmânîler, Gazneliler, Deylemliler, Selçuklular, Gurlular, Bâtînîler ve Hârizmşâhlar ile ilgili kısımlarından oluşmaktadır. Abbâsîlerin bölgedeki siyasi gücü zayıflayınca ortaya çıkan devletlerden biri olan Saffârîler (861-1003), Horasan bölgesini ele geçirip 884-885 tarihinde Tâhirîler'e son verdiler. Bir süre sonra Sâmânîler, Mâverâünnehir'deki hâkimiyetlerini artırarak Sâffârîler'i Horasan ve Orta İran'dan çıkarmayı başardılar. Sâmânîler devrinde yönetimde Türklerin etkisi de görülmektedir. Saray idaresinde Alp Tegin adlı bir Türk görev almış en üst saray görevlisi olan Hacibü'l-Huccâb'lık makamına kadar yükselmiştir. Bir süre sonra Sâmânî ileri gelenleri ile fikir ayrılığı yaşamış, ülkeyi terk ederek 963 yılında Gazneliler devletini kurmuştur.

Alp Tegin'in ardından Gazneli tahtına geçen Sebük Tegin bölgede Türk etkisini daha da artırmıştır. Sebük Tegin, iyice zayıflayan Sâmânî devletini bir süre daha ayakta tutarak, bununla birlikte kendi hâkimiyet alanını da genişletmiştir. Sultan Mahmud döneminde Hindistan'ın büyük bölümü ele geçirilmiş ve Müslümanlık geniş coğrafyalara yayılma imkânı bulmuştur. Gazneliler, Horasan'dan Hindistan'a kadar uzanan geniş bir alanda hâkimiyet kurmuşlardır. Sultan Mesud'un 1040 senesinde Dandanakan'daki mağlûbiyetlerinin ardından Horasan ve Sistan'ı Selçuklulara terk etmek zorunda kalmışlardır.

Diğer yandan bölgede kurulan bir başka devlet de Deylemlilerdir. 932 senesinde

Taberistan'da ortaya çıkıp Taberistan, Gil, Deylem, Kuhistan, Mâzendrân, Gûrgan, Rey, Irak, Medain, Bağdat, Vâsıt, Basra, Şam, Fars, Kirman ve Sistan'ı ele geçirmişlerdir. Abbâsî halifesini âciz ve mahkûm etmişlerdir. Her gittikleri yerde hükümdarlık kurmuşlardır ve liderleri Ali b. Büveyh'dir. Bundan dolayı onlara Büveyhîler de denilmektedir. Büveyhîler, kuruluşundan yıkılışına kadar sosyal, ırkî ve dinî bağlarla birbirlerine bağlı askerî bir güç idiler. Hanedan varlığını tamamen askerî kudretine borçluydu. Büveyhî emîrleri de ordunun başkumandanı idiler. Büveyhîler Sünnî halka karşı meşruluklarını ispat etmekte sıkıntılarla karşılaştılar. Bu meseleyi halletmek için İran asıllı bürokratlardan faydalanma yoluna gittiler. Çok geniş bir alanda hüküm sürmelerine rağmen mahallî bir hanedan olarak kaldılar. Basra körfezi, Irak ve Batı İran'da ticareti geliştiremediler. Bunun sonucu olarak iktisadi açıdan zayıfladılar ve ücretli askerlerin maaşlarını ödeyemez hâle geldiler. Muhtelif yerlerdeki isyanları ve hanedan mensupları arasındaki mücadeleyi önleyemediler. Neticede toprakları 1029'da Gazneliler, 1055'te Büyük Selçuklular ve 1062'de Şebânkâre Emirliği ve Kirman Selçukluları tarafından zapt edildi.

Türkmenlerden oluşan Selçuklular ise Türkistan da otlakların yetersiz gelmesinden dolayı Mâverâünnehir'e gelmişlerdir. Mâverâünnehir meliki onlarla mücadele etme konusunda yetersiz kalıyordu. Sultan Mahmud'dan yardım istedi ve onu kışkırttı. Sultan, 1025 yılında Yabguyu ve diğer Selçuklu liderlerini tutukladı. Şâbânkâre'nin eserinde aktardığı gibi "Yüce Allah bir ülkeyi yıkmak ve padişahlık elbisesini diğer bir kavime giydirmek isterse, önce kendi gücünden bir gösteriş yapar ve akıllı olan herkes onun sonucunu görür. Allah, Mahmud'un padişahlık elbisesini Mesud'un üzerinden çıkararak Selçuklulara giydirmek istedi. Bu Sultan Mahmud'un baht gözünü kör eden bir gösteri idi. Sultan, kendi eliyle arı kovanına çomak soktu. Kendisine nasihat eden vezirin ve şefkatli bendelerinin sözüne kulak asmayarak, Selçuklu emîrlerini tutuklayıp sürülerini Horasan'a getirdi. Baskı ile iş yaptığı için padişahlığı sona erdi. Mülkü ve evlatları bu baskı yüzünden heder oldu." Dandanakan'da kazanılan zaferden sonra (1040) Tuğrul ve Çağrı Beyler devleti kurmuşlar ve hızlı bir şekilde topraklarını genişletmeye başlamışlardır. Hanedan mensupları arasında topraklar paylaşılmış ve Tuğrul Bey tahta oturmuştur. Halife'ye olan yardımlarından dolayı halife minnettar kalarak ona çok saygı göstermiştir. Tuğrul Bey'in vefatından sonra çocuğu olmadığından Çağrı Bey'in oğulları Selçuklu tahtında oturmuştur. Onlardan biri olan Alp Arslan 1064 senesinde tahta çıkarak Nizâmülmülk gibi bilgili birini veziri yapmış devleti zirveye ulaştırmıştır. Kendisinden kat kat fazla sayıdaki Bizans ordusunu 26 Ağustos 1071 tarihinde Malazgirt'te hezimetle uğratmıştır.

Alp Arslan'ın vefatından sonra yerine geçen Melikşah ise babasının ele geçirdiği toprakları yönetmiştir (1072-1092). Alp Arslan ağaç ekmiş; oğlu meyvesini yemiştir. Onun dönemi âdeta Selçukluların baharı olmuştur. Selçuklu toprakları uçsuz bucaksız bir hâl almıştır. Öyle adaletli davranmıştır ki onun zamanında zulme maruz kalan kimse olmamıştır. Melikşah'ın saltanatı zamanında büyük vezir Nizâmülmülk Bâtınîler tarafından öldürülmüştür (1092). Nizâmülmülk'ten bir süre sonra da Sultan Melikşah vefat etmiştir.

Melikşah'tan sonra oğlu Berkyaruk tahta geçmiş ancak saltanatı süresince taht kavgaları ile uğraşmak zorunda kalmıştır (1092-1104). Sultan Muhammed Tapar ile beş defa savaşmış,

on iki sene hüküm sürdükten sonra vefat ederek ve yerine Muhammed Tapar geçmiştir (1105-1118). Sultan Muhammed hükümdarlığının büyük kısmını İsmâîlîler ile mücadele ederek geçirmiştir. Sonrasında tahta çıkan Sultan Sancar Selçukluların son büyük sultanı olmuştur. (1118-1157).

Sultan Sancar'ın saltanatı doğudan batıya birçok ülkeyi kapsamaktaydı. Oğuzlara yenildikten sonra bir daha eski gücünü toplayamadı ve bir süre sonra da vefat etti. Ardından gelenler Selçuklu devletini eski görkemli günlerine ulaştıramadı ve bir süre sonra Selçuklu devleti tarih sahnesinden çekildi. Gurlular Sultan Mahmud zamanında Gaznelilere itaat halindeydiler. O öldükten sonra Alâeddin Hüseyin Gurî devletini kurmuş ve Behramşah ile savaşıp Gazne'yi ele geçirmiştir (1149). Sultan Şehâbeddin zamanında Hârizmşâhlılar ile mücadele edilmiş, Hindistan'a gazveler yapılmıştır. Bâtınîler tarafından bıçaklanarak öldürülmüş ve Gurlular da sona ermiştir (1215).

Bâtınîler ise Hasan Sabbah önderliğinde mezheplerini geniş coğrafyalara yaymayı başardılar. Hasan Sabbah akıllı bir adamdı. O öldükten sonra yerine geçenler aynı şekilde mezheplerini yaymaya devam ettiler. İnsanlara zulmediyorlar kendilerinden olmayanları öldürüyorlardı. Selçukluları çok uğraştırdılar. Selçuklu sultanları onları yok etmek için ellerinden geleni yaptılar. Birçok insana suikastta bulundular. Nizâmülmülk'ü öldürenler de yine bunlardı. Onu öldürdükten sonra etki alanları genişledi. Moğol hükümdarı Hülâgû Han onları yok etmeyi başardı (1256).

Türkler tarafından kurulan bir başka devlet de Hârizmşâhlar Devleti'dir (1097-1231). Sultan Sancar zamanında Atsız b. Muhammed tarafından kurulmuştur. Atsız b. Muhammed, Sultan Sancar'ın zamanında Hârizm'e hâkimdi ve Sultan Sancar'ın emrinde önemli hizmetler ve takdir toplayan çabalar sundu. Bir süre sonra saltanat sevdası onun başını döndürdü ve isyan etti. Sultan ile uzlaştılar fakat sultanın Oğuzların eline düşmesini bahane ederek Horasan'a geldi ve burasını ele geçirdi (1153-1156). Bir müddet sonra vefat etti ve yerine oğlu İl Arslan geçti (1156-1172). Onun zamanında devletin iç meseleleri çözüme kavuştu. Ardından gelen oğlu Sultaşah, kardeşi Tekiş'in yokluğunda bir süre ülkeyi idare etti (1172). Tekiş geldiği zaman annesi ile kaçtılar ve Horasan'a gittiler. Tekiş hükümdar olunca saltanatının büyük bölümünü Sultaşah ile mücadele ederek geçirdi. Sonrasında Horasan'ı zapt etti, Mâverâünnehr'i aldı. Bir hastalık sonucu vefat etti. 1172'den 1200'e kadar hüküm süren Tekiş'in yerine Hârizmliler hanedanını en yüksek seviyesine çıkaran isim Sultan Alâeddin b. Muhammed geçti (1200-1220). Sultan Muhammed hükümdarlıkta öyle bir noktaya ulaştı ki sultanlardan hiç kimse bu mertebeye ulaşamadı. Bütün İran topraklarını, doğuyu ve batıyı aldı. En büyük hatasını Hitay ülkesine saldırmakla yaptı. Moğolların önündeki engeli kaldırmış oldu, onun bu hareketi de devletin sonunu hazırlamıştır. Bir süre halife ile mücadele etti. Cengiz Han'ın geldiğini duyunca Âbeskûn adasına gitti ve Moğol ordusu o adaya geldikten sonra öldü (Şevval 617/Aralık 1220). Oğlu Sultan Celaeddin Gazne'de tahta oturduktan sonra hazırlıklar yaptı. Moğollara karşı başarılı mücadelelerde bulundu ve birçok kez onları yendi. Irak'a geçti; halife ile mücadele etti. Azerbaycan'ı ele geçirdi ve ordusunu Rum topraklarına çekerek Ahlat'ı aldı. Moğolların geldiğini duyunca geri dönerek onlarla savaştı ve hezimete uğradı. Ardından Gıyaseddin Pirşah ve onun ardında da

Rükneddin Günsağı hükümdar oldular. Moğolların Rükneddin ve tüm ailesini katletmesi sonucu Hârizm hanedanı sona ermiş oldu (1231).